

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ ΠΕΡΙ ΚΑΤΑΦΥΓΗΣ

Εἰς ὅσα ἔγραψεν ὁ κ. Ξυγγόπουλος εἰς τὰ «Σύμμεικτα» τοῦ 13οῦ τόμου τῶν «Ἑλληνικῶν» (1954, σελ. 331 κέ.) περὶ Καταφυγῆς, παρατηρῶ τὰ ἑξῆς :

Ἡ περικοπὴ τοῦ δωρητηρίου ἐγγράφου εἰς τὴν Μονὴν Βατοπεδίου μὲ χρονολογίαν 1356, καὶ προσάγει ὁ κ. Ξυγγόπουλος, ἐνισχύει μᾶλλον παρὰ ἀντικρούει τὰς ἀπόψεις μου

Ἄν ἀναγνώσῃ προσεκτικώτερον τὸ κείμενόν μου (Βασιλικὴ ἀγ. Δημητρίου σελ. 32), θὰ ἴδῃ ὅτι οὐδόλως δέχομαι, ὡς λέγει, ὅτι ἡ Καταφυγὴ καὶ ἡ Καμαριώτισσα εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό, ἀλλ' ὅτι Καταφυγὴ μὲν εἶναι στοᾶ, ἡ δὲ Καμαριώτισσα ναὸς, δυνάμενος νὰ ταυτισθῇ ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ δωρητηρίου πρὸς τὴν Παναγίαν τῶν Χαλκέων.

Ὁ κ. Ξυγγόπουλος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ὑπεστήριξεν ὅτι τὸ ἐπώνυμον Καταφυγὴ ἀνήκει εἰς ναόν, στηριζόμενος εἰς τὸ χωρίον τοῦ Παλαμᾶ «*Στοᾶ τις ἐστὶν ὑπόγειος ἐν τῷ ναῷ τῆς Θεομήτορος, ἧς καταφυγὴ τὸ ἐπώνυμον*». Ἄν αὐτὸ ἦτο τὸ μοναδικόν χωρίον, ἐξ οὗ πληροφορούμεθα τὴν ὀνομασίαν τῆς στοᾶς, λογικὸν εἶναι νὰ ἀμφισβήτη τις, ἂν τὸ «ἧς» ἀναφέρεται εἰς τὴν στοᾶν ἢ τὴν Θεοτόκον.

Ἐφ' ὅσον ἕμως ἀπὸ ἄλλα χωρία εἶναι βεβαιωμένον ὅτι ἡ στοᾶ ἔφερε τὸ ἐπώνυμον «Καταφυγὴ»—καὶ εἰς αὐτὸ συμφωνεῖ ἀναγκαστικῶς καὶ ὁ κ. Ξυγγόπουλος—δὲν χωρεῖ πλέον, νομίζω, ἀμφισβήτησις ὡς πρὸς τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν τῆς ἀσαφοῦς φράσεως τοῦ Παλαμᾶ.

Τὴν ὑπαρξίν ναοῦ τῆς Καταφυγῆς τὴν ἐδημιούργησεν ὁ κ. Ξυγγόπουλος παρασυρθεὶς ἀπὸ τὸ ἐπώνυμον «Καταφυγὴ», ἕπερ ἀπαντᾶται εἰς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου· περιέπεσε δὲ κατόπιν καὶ εἰς δεύτερον σφάλμα, νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ἐπώνυμον τῆς στοᾶς, ὡς προσελθὸν ἐκ τοῦ ἐπωνύμου τῆς Θεοτόκου. Τὴν ἐρμηνείαν τῆς ὀνομασίας τῆς στοᾶς «Καταφυγὴ», δίδουν οἱ σύγχρονοι, Ἀρμενόπουλος καὶ Παλαμᾶς—«*διὰ τὸ καταπεφυγέναι μικρὸν τὸν μάρτυρα*» ὁ πρῶτος, ἀλληγορικῶς δὲ ὁ Παλαμᾶς, ἀλλὰ πάντοτε ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἅγιον Δημήτριον «*καταφυγὴ μὲν ὁ μάρτυς τῶν εὐσεβεῖν αἰρουμένων, καταφυγὴ δὲ καὶ ὁ τόπος*».

Ἄλλ' ὁ κ. Ξυγγόπουλος τὰς ἐρμηνείας αὐτὰς θεωρεῖ «προσπάθειαν δικαιολογίας τῆς ὀνομασίας, τῆς ὁποίας, φαίνεται, οὔτοι δὲν ἐγνώριζον

τὴν ἀρχὴν»! Ἄλλ' ἐφ' ὅσον κατὰ τὸν κ. Ξυγγόπουλον τὸν 14^{ον} αἰῶνα ὑπῆρχεν ἐκεῖ ναὸς καὶ εἰκὼν τῆς Καταφυγῆς, πῶς συμβαίνει νὰ μὴ εἶναι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζουν τὴν ἀρχὴν τῆς ὀνομασίας οἱ σύγχρονοι, Παλαμᾶς καὶ Ἀρμενόπουλος, τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ παράδοσις τῆς ἐντοπίσεως τῆς στοᾶς τῆς Καταφυγῆς ἐδημιουργήθη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν ἐξ αἰτίας τοῦ ὑπάρχοντος πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ναοῦ τῆς Καταφυγῆς; Ἀπλούστατα, διότι ὄχι μόνον δὲν ὑπῆρχεν ἐκεῖ ναὸς μὲ τὸ ἐπώνυμον Καταφυγή, ἀλλὰ καὶ διότι παρόμοιαι ἐρμηνεῖται εἶναι ὄλων ἀσυμβίβαστοι καὶ ἀπαράδεκτοι.

Τὸ ἐπώνυμον τῆς Θεοτόκου Καταφυγῆ δὲν δύναται νὰ μεταβιβασθῆ εἰς τὴν στοᾶν, διότι ὡς ἐπωνύμιον μὲν τῆς Θεοτόκου ἔχει τὸ νόημα τοῦ καταφυγίου τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Θεοτόκου, ἐνῶ ὡς ἐπώνυμον τῆς στοᾶς τὴν καταφυγὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

Παρόμοιοι ταυτισμοὶ διαφορετικοῦ περιεχομένου σημαίνουν παρανόησιν καὶ σύγχυσιν ἀπαράδεκτον εἰς ἐποχὴν ζωῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως καὶ μάλιστα τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῶν Θεσσαλονικέων κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα.

Ἔτι ὁ ναὸς τῶν Χαλκίων - Καμαριωτίσεως εὐρίσκετο ἐν μέσῳ τῶν στοῶν τῆς ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς εἶναι δεδομένον. Αἱ στοαὶ αὗται εἶχον μεγάλην ἔκτασιν, ἀξιόλογα δὲ λείψανα δημοσιεύει εἰς σχέδιον ὁ κ. Ξυγγόπουλος, ἀνευρεθέντα τῷ 1929 βορείως τοῦ ναοῦ ὑπὸ τοῦ Ι. Παπαδοπούλου.

Δὲν φρονῶ ὅτι καθορίζεται καλῶς ἡ τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης, ἀν εἰς κάθε ἀνευρισκόμενον τμήμα τῶν στοῶν τῆς ἀγορᾶς τοποθετῶμεν καὶ ἀπὸ μίαν ἐκκλησίαν τῆς Θεοτόκου. Τρεῖς δὲ τοιαύτας ἐκκλησίας δέχεται ὁ κ. Ξυγγόπουλος εἰς περιοχὴν ἑκατοντάδος περίπου μέτρων!

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι σήμερον δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκίων ὑπόγειος στοᾶ. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅμως ὅτι καὶ πρὸ ἑξακοσίων ἐτῶν δὲν ὑπῆρχε στοᾶ εἰς μέρη τοῦ ναοῦ καὶ ὅτι ἡ στοᾶ αὐτὴ δὲν θὰ περιωρίζετο εἰς τὸν ναόν, ἀλλὰ θὰ ἐξετείνετο καὶ πέραν αὐτοῦ. Ἄλλως τε καὶ ὁ Ἀρμενόπουλος ὁμιλῶν περὶ τῆς Καταφυγῆς δὲν ὁμιλεῖ περὶ μιᾶς στοᾶς ἀλλὰ περὶ στοῶν «ὑπόγειω γάρ εἰσιν ἐνταῦθα στοαί».

Ρ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΚΑΙ ΠΑΛΙ Η «ΚΑΤΑΦΥΓΗ»

Στὰ Σύμμεικτα τῶν «Ἑλληνικῶν» 13 (1954) 331 - 336 ὁ κ. Ξυγγόπουλος ξαναπιάνει τὸ ζήτημα τῆς «Καταφυγῆς». Ἄς μοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ προσθέσω ὀλίγα λόγια σχετικὰ.

Πρῶτα - πρῶτα νομίζω πῶς ὁ κ. Ξυγγόπουλος δὲν ἔχει δίκιο ὅτι

ἀκολουθῶ τὸν κ. Σωτηρίου στὸ ζήτημα τῆς Καταφυγῆς καὶ τῆς Καμαριώτισσας. Ὅταν ἐστειλά τὰ χειρόγραφα τοῦ βιβλίου «Παναγία τῶν Χαλκέων» στὴ Θεσσαλονίκη, δὲν εἶχε κυκλοφορήσει οὔτε καὶ τυπωθῆ ἡ «Βασιλικὴ τοῦ ἁγ. Δημητρίου» τοῦ κ. Σωτηρίου, ἔπου μιλάει γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα.

Ἐπειτα πρῶθενά δὲν ταυτίζω τὴν Παναγιάν τῶν Χαλκέων μὲ τὴν Καταφυγῆ, ἔπως λέει ὁ κ. Ξυγγόπουλος. Ἰσα-Ἰσα ὑποστηρίζω τὸ ἀντίθετο, ἔτι δηλ. Καταφυγῆ δὲν εἶναι ἡ ἐκκλησία, ἀλλὰ ὁ τόπος, δηλ. οἱ ὑπόγειες στοές, ἔπου κατέφυγαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἁγίου, γιὰ νὰ τὸν ἀκούσουν, ἔπως τὸ λέει καθαρὰ ὁ Ἄρμενόπουλος καὶ ὁ Παλαμάς («καταφυγῆ δὲ καὶ ἐντεῦθεν ὁ τόπος ἐκλήθη»). Τὸ ὅτι οἱ γνώμες μου συμπίπτουν μὲ τὸν κ. Σωτηρίου θὰ πῆ ἔτι ἐρμηνεύομε κ' οἱ δύο κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο τὰ παλιὰ κείμενα, ἀνεξάρτητα ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλο.

Ὅσο γιὰ τὸν «βέβηλον τόπον» τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς, βλέπω ἔτι ὁ κ. Ξυγγόπουλος πιστεύει καὶ αὐτὸς ἔτι σχετίζεται μὲ τὴν ἀρχαία ἀγορά. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα γιὰ μένα γίνεται βεβαιότερο ἀπὸ τὰ λείψανα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ποὺ βρέθηκαν, ἔπως τὸ ἀναφέρω στὸ βιβλίο μου, ἀπέξω καὶ σὲ λίγα μέτρα πρὸ πέρα ἀπὸ τὴ β. πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἀνήκουν σὲ κάποιον ἀρχαῖο, ἐλληνιστικὸ ἢ ρωμαϊκὸ, κτήριο τῆς ἀγορᾶς.

Ἀθήνα 24-3-1955

Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΕ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Πρόθεσή μου στὸ μελέτημα τοῦτο εἶναι νὰ ἀσχοληθῶ μὲ ὀρισμένα σύνθετα ἐπίθετα, ποὺ ἀπαντοῦν σὲ μεσαιωνικὰ κείμενα καὶ ἔχουν ὡς πρῶτο συνθετικὸ τὸ οὐσιαστικὸ κρυστάλλον (τό), καθὼς καὶ μὲ ἄλλα, ποὺ ἔχουν δεύτερο συνθετικὸ τὸ χροά (ή) καὶ χροιά (ή) καὶ πρῶτο συνθετικὸ τὸ κρυστάλλον. Ἐπίσης θὰ ἀναζητήσω τὴ σημασία τοῦ οὐσιαστικοῦ κρυστάλλον καθὼς χρησιμοποιεῖται σὲ παρομοιώσεις μέσα σὲ χωρία μεσαιωνικῶν συγγραφέων. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ θὰ ἐρμηνευτοῦν βέβαια τὰ χωρία αὐτά, ἔπου ἀπαντᾶ ἡ λέξη κρυστάλλον, καθὼς καὶ ἄλλα χωρία, συναφῆ μὲ τὴν χρῆση τοῦ οὐσιαστικοῦ τούτου ἢ τῶν ἐπιθέτων, ποὺ ἀπ' αὐτὸ παράγονται.

Εὐθὺς ἀμέσως θὰ μὲ ἀπασχολήσῃ τὸ ἐπίθετο κρυσταλλόχροια (θηλ.), ποὺ ἀπαντᾶ στὸ μυθιστόρημα τοῦ Φλωρίου καὶ τῆς Πλάτεια - Φλώρας, στίχ. 5, ἐκδ. Ε. Κριαρᾶ, Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα, Ἀθήνα 1955:

ὑπῆρχε γὰρ εὐγενική, τὸ εἶδος κρυσταλλόχροια.

Τὸ ἴδιο ἐπίθετο μὲ τὸν τύπο *κρυσταλλέχοια* ἀπαντᾷ σὲ δημοτικὸ τραγούδι τοῦ δεκάτου πέμπτου ἢ δεκάτου ἕκτου αἰῶνα¹:

Ὡς πότε κρυσταλλέχοια μου νὰ στέκεται ὁ θυμὸς σου;

Ἔτσι ἔγραψε ὁ τελευταῖος ἐκδότης Pernot², ὁ προηγούμενος ὁμοῦ ἐκδότης τοῦ στίχου E. Legrand³, διορθώνοντας ἴσως σιωπηρά, γράφει: *κρυσταλλόχοια*. Καὶ οἱ δύο ἐκδότες σωστὰ καταλαβαίνουν τὴ σημασία τοῦ ἐπιθέτου, ἀφοῦ ὁ πρῶτος ἑρμηνεύει: «ma cristalline» καὶ ὁ δεύτερος «fille semblable au cristal». Ἄν ἡ ἑρμηνεία τους ἔχη ἀνάγκη ἀπὸ κάποια συμπλήρωση, θὰ διαπιστωθῇ πιὸ κάτω.

Τὸ ἐπίθετο στὸν τύπο τοῦ *κρυσταλλέχοια* φάνηκε στὸ Λίνο Περίτη⁴ παράξενο καὶ καθόλου δημοτικὸ ἔχοντας μάλιστα ὑπ' ὄψη τοῦ ὁ Πολίτης φωτογραφία τοῦ κώδικα, πού περιέχει: τὸ στίχο τοῦ παραπάνω δημοτικῶ τραγουδιοῦ, νομίζει ὅτι τὸ χειρόγραφο παρέχει στὴ θέση τοῦ ἐπιθέτου, πού συζητοῦμε, *κρυσταλλέγνια* καὶ ὄχι: *κρυσταλλέχοια*. Καὶ τὸ *κρυσταλλέγνια* αὐτὸ πού διαβάζει ἐξηγεῖ κατὰ τὴ γνώμη του πῶς ἀπὸ τὸ *κρυσταλλέγνια* προήλθε καὶ τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἀπὸ τὸ *κρυσταλλένια*. Ἡ ἀνάγνωση ὁμοῦ τῶν ἐκδοτῶν δὲν εἶναι καθόλου λανθασμένη, καθὼς διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ τὴν πιστὴ ἀναπαράσταση πού κάνει τῆς γραφῆς τῆς λέξης στὴ μελέτη τοῦ ὁ Πολίτης. Πρέπει: ὅπως δὴποτε νὰ δηλωθῇ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πολίτης μὲ κάποιο δισταγμὸ προτείνει τὴ δική του ἀνάγνωση.

Εἶναι πράγματι πιθανὸ τὸ ἐπίθετο νὰ μὴν εἶναι καθόλου δημοτικὸ, δὲ νομίζω ὁμοῦ ὅτι εἶναι καὶ παράξενο. Πρῶτα πρῶτα, ὅπως εἶδαμε, ἔστω μὲ κάπως διαφορετικὸν τύπο, ἀπαντᾷ καὶ σὲ κείμενο ἀσφαλῶς παλιότερο ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι τῆς ἐκδόσεως Pernot. Ἐπειτα, καὶ ἡ κατασκευή του δὲν πρέπει, νομίζω, καθόλου νὰ μᾶς ξενίσει. Ἐπίθετα μὲ τὸ ἴδιο δεῦτερο συνθετικὸ (*χοριά*, ἢ) ἀπαντοῦν ἀρκετὰ στὰ παλιότερα κείμενα. Ἦδη στὸν Ἰπποκράτη, Ἐπιδημ. 2, 1, 10, συναντοῦμε τὸ ἐπίθετο *λευκόχοριος* (=πὸς ἔχει ἄσπρο χρῶμα), στὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἰμπερίου καὶ τῆς Μαργαρίνας, στίχ. 393, ἔκδ. Ε. Κριαρά, Βυζαντ. Ἱστορ. μυθιστορήματα, θὰ βροῦμε τὸ ἐπίθετο *κιτρινόχοριος*:

στὴν κορυφὴν τοῦ ἀπάνω

εἶχεν πτερόν τοῦ παγωνιοῦ βαμμένον κιτρινόχοριον.

¹ H. Pernot, Chansons populaires grecques des XVe et XVIe siècles, Παρίσι 1931, σελ. 92, στ. 803-4.

² ὁ. π.

³ E. Legrand, Recueil des chansons populaires grecques, Ἀθήνα· Παρίσι 1894, σελ. 368, ἀρ. 90.

⁴ Α. Πολίτης, «Κρυσταλλέχοια», Ἑλληνικά 13 (1954), 176-7.

Ἄς προσθέσω παρενθετικά ἕτι τὸ *κιτρινόχρσιος* τοῦτο σὲ παλιότερα κείμενα ἅπαντᾶ μὲ τὸν ἀρχαϊκότερο τύπο *κιτρινόχρσιος* (δεύτερο συνθετικό: *χρσίος*, ἦ), ὅπως στὸ Ὀνειροκριτικὸν τοῦ Ἀχμέτ, 177, 30, ἔκδ. Drexl. Στὸ μυθιστόρημα πάλι τοῦ Βελθάνδρου καὶ τῆς Χρυσάντζας, στίχ. 570, ἔκδ. Ε. Κριαρᾶ, Βυζαντ. ἱπποτ. μυθιστορήματα, διαβάζομε, προκειμένου γὰ μὴ ἀπὸ τῆς ὠραίας κόρης, ποῦ κρίνονται στὸ Ἐρωτόκαστρο:

ἦ φύσις μέλαινα χρσίος, νομίζω, ἐποικέν σοι.

Στὴν ἐκδοσὴ μου τοῦ Βελθάνδρου δέστασα νὰ διορθώσω: *μελαινόχρσιος* ἢ *μελανόχρσιος*, ποῦ δὲ θὰ ἦταν ἀδιανόητο οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο. Δὲ διόρθωσα, γιατί καὶ μὲ τὸ σεβασμὸ τῆς παράδοσης τοῦ κειμένου ἔχομε ἀρκετὰ ἱκανοποιητικὴ κατασκευὴ τῆς ἔκφρασης. Ὅπως δὲ θὰ ἦταν ἴσως ἐντελῶς ἀπαράδεκτη καὶ ἡ διόρθωση, ἀφοῦ στὴν ἀρχαία γλῶσσα ἔχομε τὰ ἐπίθετα *μελανόχρσιος* καὶ *μελάχρσιος*. Ἐπίσης δὲ θὰ ἦταν, νομίζω, ἀπαράδεκτο στὸ χωρίο αὐτὸ νὰ δεχτῆ κανεὶς ἕτι ἔχομε τὸ οὐσιαστικὸν *μελαινόχρσιος* (ἦ) = μαῦρο χρῶμα. Ἄς λάβωμε σχετικὰ ὑπ' ὄψη ὅτι ἤδη στὸν Ἀριστοτέλη ἅπαντᾶ τὸ οὐσιαστικὸν *πολύχρσιος* (ἦ) = ποικιλία στὰ χρῶματα καὶ στὴ Χρονικὴ Διήγησιν τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ, στίχ. 1164, ἔκδ. Βόννης, ἅπαντᾶ τὸ οὐσιαστικὸν *ροδόχρσιος* (ἦ) = τὸ ρόδινο χρῶμα.

Σχετικὰ μὲ τὰ ἐπίθετα μὲ δεύτερο συνθετικὸν -*χρσιος* θὰ εἶχα νὰ ἀναφέρω ἐπίσης ὅτι στὸν Ξενοκράτη τὸν Ἀφροδισιέα βρίσκομε τὸ ἐπίθετο *μονόχρσιος* (= *μονόχρσιος*). Στὸν Ἰωάννη Τζέτζη ἐπίσης, Τὰ μετ' Ὀμηρον, 213, συναντοῦμε τὸ ἐπίθετο *πολύχρσιος* καὶ ἐπίσης Τὰ μετ' Ὀμηρον, 366: *μελίχρσιος*¹.

Ὅτι τὸ ἐπίθετο *κρσιταλλόχρσιος* ἔχει δεύτερο συνθετικὸν τὸ οὐσιαστικὸν *χρσίος* (ἦ), ἔστω καὶ χωρὶς τὴν κυριολεκτικὴν σημασίαν του: χρῶμα, εἶναι, νομίζω, βέβαιον. Καὶ πράγματι στὸ ἐπίθετο τοῦτο τὸ δεύτερο συνθετικὸν *χρσίος* ἔχει τὴν μεταφορικὴν του σημασίαν: χαρακτηριστικόν, διακριτικὸν γνώρισμα καὶ ἐπομένως *κρσιταλλόχρσιος* εἶναι ἐκείνη, ποῦ ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κρσιτάλλου, εἶναι ὅσον κρσιτάλλο. Τὴν ἴδιαν μεταφορικὴν σημασίαν τοῦ διακριτικοῦ γνωρίσματος ἔχει τὸ δεύτερον συνθετικὸν *χρσίος* καὶ στὸ ἐπίθετον *ξενόχρσιος* ἢ *ξενόχρσιος*, ποῦ ἅπαντᾶ στὸ μυθιστόρημα τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῆς Χρυσορρόης, στίχ. 859, ἔκδ. Ε. Κριαρᾶ, Βυζαντ. ἱπποτ. μυθιστορήματα:

χῶρας, πολέμους, θαύματα, ξενόχρσιος ἀφηγήσεις,

¹ Carl Darling Buck καὶ W. Petersen, A reverse Index of Greek Nouns, and Adjectives, σελ. 93. Πρβ. καὶ P. Kretschmer — E. Locker, Rückläufiges Wörterbuch der griechischen Sprache.

δπου *ξενόχρους* σημαίνει ἐκείνον, πού ἔχει ἰδιότροπο χρώμα (τὸ *χρῶμα* μεταφορικῶς), τὸ παράξενο. Τὸ ἐπίθετο *ξενόχρους* μὲ τὴν ἴδια σημασία ἀπαντᾷ καὶ στὸ μυθιστόρημα τοῦ Λιβίστρου καὶ τῆς Ροδάμνης, 1326 Scal., ἔκδ. Lambert :

Βιοκίνα, βρύση καὶ νερόν, ξενόχροον¹ μεσοκήπιν.

Τὸ ἐπίθετο *ξενόχρους* πλάστηκε κατὰ τὰ πάμπολλα ἀρχαία καὶ μεταγενέστερα ἢ μεταγενέστερα μόνο: *πρασόχρους*, *κυανόχρους*, *ξανθόχρους*, *ροδόχρους*, *βαθύχρους*, *μελίχρους*, *σκοτεινόχρους*, *σιτόχρους*, *ἐρυθρόχρους* κλπ. Ἔς σημειωθῆ ἔτι: καὶ ὁ Μιχ. Ψελλός κατὰ τὰ παλιότερα πρότυπα εἶχε πλάσει τὸ ἐπίθετο *θαλατιόχρους* ἢ *θαλατιόχρωος*².

Στὸ ἐπίθετο αὐτὸ *ξενόχρους* τὸ δεύτερο συνθετικὸ *χρῶμα* (ἢ) ἔχει μεταφορικὴ σημασία, πράγμα πού συμβαίνει καὶ στὸ *κρυσταλλόχροια*, πού σημαίνει κι' αὐτὸ ἐκείνην, πού ἔχει ὄχι: τὸ χρώμα, ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κρυστάλλου.

Ἄλλὰ γιὰ ποιά χαρακτηριστικὰ τοῦ κρυστάλλου πρόκειται; Οἱ ἐκδότες τοῦ δημοτικοῦ στίχου, ἔπου ἀπαντᾷ τὸ *κρυσταλλέχροια*, δέχτηκαν ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ διαφάνεια, τὴ διαύγεια τοῦ κρυστάλλου, ἐπομένως τὴν ἀγνότητα, τὴν ἠθικὴ ἀγνότητα, προκειμένου γιὰ κόρη. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ἔτι τὴ σημασία αὐτὴ τὴν ἔχει τὸ ἐπίθετο τοῦτο ἢ τουλάχιστο αὐτὴ τὴ σημασία ὡς βασικὴ καὶ κύρια. Παρομοιάζομε κ' ἐμεῖς σήμερα (γίνεται καὶ στὰ κείμενα παλιότερα) τὸ νερὸ μὲ κρυστάλλο καὶ δὲ νοοῦμε πάντα μόνο τὴ διαφάνεια, τὴ διαύγεια τοῦ κρυστάλλου. Συχνὰ νοοῦμε καὶ τὴ δροσερότητα, τὴ δροσιά. Ἐγγραφε ὁ Κορνάρος, Ἐρωτόκρ. Β 207, ἔκδ. Ξανδοουδίδη:

Ἦτο μιὰ βρύση κ' ἤτρεχε νερὸ κρυσταλλιασμένο,

ἔπου τὸ *κρυσταλλιασμένο* σημαίνει παγωμένο, κρύο. Ἄλλὰ θὰ μπορούσε νὰ πῆ κανεὶς ἔτι ἐδῶ ἔχομε τὴν παθητικὴ μετοχὴ τοῦ ρήματος *κρυσταλλιάζω*, πού δὲν μπορούσε νὰ σημαίνει ἀπλῶς διαυγής. «Νερὸ κρυστάλλο» εἶναι καὶ τὸ δροσερὸ νερὸ. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ἄλλωστε ὅτι ἡ πρωταρχικὴ σημασία τοῦ κρυστάλλου (ὁ) ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλῶσσα εἶναι ἡ σημασία τοῦ πάγου. Ἐπομένως ἡ *κρυσταλλόχροια* γυναικεία, ἢ *κρυσταλλένια* (πῶ. τὸ κύριο ὄνομα *Κρυσταλλένια* καὶ *Κρυστάλλοι*) δὲν εἶναι ἢ δὲν εἶναι μόνο ἡ ἀγνή (ἠθικὰ), ἀλλὰ καὶ ἡ δροσερή, ἡ τρυφερή, ἐκείνη πού ἔχει *ζωντανία*.

¹ Τὸ χφ. Ρ 1028 γράφει: *ξενόχρωος*, τὸ Ν 2164: *μεσόχρωος*.

² Βλ. *E. Renauld*, *Lexique choisi de Psellos*, σελ. 146. Πρῶ. καὶ *E. Renauld*, *Étude de la langue et du style de Psellos*, σελ. 12, καθὼς καὶ *C. Darling Buck* καὶ *W. Petersen*, σ. π., σελ. 178.

Ἡ παρομοίωση μελῶν τοῦ γυναικείου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνδρικοῦ, σώματος μὲ κρύσταλλο δὲν εἶναι ἀσυνήθιστη στὰ μεσαιωνικὰ κείμενα. Καὶ καθὼς τὸ οὐσιαστικὸ κρύσταλλο δὲν ἔχει μιὰ καὶ μόνη, μιὰ σταθερὴ σημασία, τὰ χωρία, ὅπου ἀπαντᾷ τὸ οὐσιαστικὸ τοῦτο, ἔχει τὸ καλλίνα τους λιγότερο ἢ περισσότερο ξεχωριστὴ σημασία. Ἦδη ὁ Ψελλὸς στὴ Χρονογραφία του (6, CXXVI, 17, ἐκδ. Renauld) γράφει: «κρυστάλλῳ τὸ λοιπὸν σῶμα τῷ καθαρωτάτῳ καὶ διαυγῆ [εἰκασεν ἄν]». Ἐδῶ βέβαια εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι τονίζεται ἡ διαύγεια τοῦ κρυστάλλου, ἀλλὰ σὲ ἄλλων μεσαιωνικῶν συγγραφέων χωρία τὰ πράγματα παρουσιάζονται διαφορετικὰ. Ἔτσι ὁ Νικήτας Εὐγενειανός, 4,120, ἐκδ. Hercher, *Etrotici scriptores graeci*, τ. 2 σελ. 477, χρησιμοποιεῖ τὸ ἐπιθετὸ κρυσταλλόστερος γιὰ τὴ γυναίκα ποὺ ἔχει λαμπρὰ στήθη, ὅπου δὲ φαίνεται καθαρὰ ἀν ὑπογραμμίζεται: μόνον ἡ ἔννοια τῆς διαύγειας ἢ ἔστω καὶ τῆς ὀρσοσρότητας¹ ἢ τῆς σφιχτάδας τοῦ δέρματος. Ἀνάλογη, φαίνεται, εἶναι καὶ ἡ χρῆση τοῦ ἐπιθέτου χιονοκρυστάλλινος στὸ στίχο τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ (Α 133), ποὺ ἀναφέρεται: στὴν ὀρασιότητα τῆς μητέρας τοῦ ἥρωα:

λαμπρόν, χιονοκρυστάλλινον ἦτο τὸ πρόσωπόν της.

¹ Ὅτι καὶ ἡ εἰκόνα καὶ ἡ ἔννοια τῆς ὀρσοσίας συχνὰ ἐμπνέει τοὺς μεσαιωνικοὺς ποιητῆς, γιὰ νὰ δημῶσουν τὴ γυναικεῖα ὁμορφιά, φαίνεται ἀπὸ πολλὰ παραδείγματα. Ὁ Παῦλος Σιλεντιάριος (ΑΠ 5,269) ἔκαμε λόγο γιὰ *χείλεα ὀρσοσέντα*, δηλαδὴ τρυφερὰ, ἀπαλά, καθὼς εἶπε ἐπίσης (ΑΠ 5, 243): *ὀρσοσῶν ἡδὺν μέλι στομάτων*. Ὁ ποιητῆς τοῦ Φλωρίου καὶ τῆς Πλάτωνα-Φλώρας, στίχ. 167ῶ, ἐκδ. Ε. Κριαρᾶ, Βυζαντ. ἱστορ. μυθιστορήματα, παρομοιάζει τοὺς ὁμορφους μὲ ὀρσοσῶν λουλούδια:

*Καὶ γὰρ τὰ ῥόδα τὰ εὐγενά, τὰ ὀρσοσμυρισμένα,
εἰς ἔν κλινάριον ἔμυστον, ὅπου ποθοῦντας πρέπει,
παραδιαβάδουν, χαίρονται, σφιχτοπεριλαμβάνουν.*

Ὁ ποιητῆς τοῦ Λιθιατροῦ, Scal. 124ῶ, ἐκδ. Lambert, ἔγραψε:

*κόκκινα χεῖλη καὶ πτενά, τὸ κόκκινον ὡς ῥόδον,
ὅταν ἀνοίγη τὴν ἀγῆν νὰ δέξεται ὀρσοῖον.*

Τὴ ὀρσοσία κατὰ τὸν ποιητὴ τὴν ἔχουν φυσικὰ καὶ τὰ κόκκινα χεῖλη τῆς κόρης. Παρόμοια καὶ ὁ Κορνάρος (Ἐρωτόκρ. Δ 539) εἶπε γιὰ τὴν Ἀρετὴ

ὅπου ἔναι νιά καὶ ὀρσοσρῆ καὶ ἀκριβοαναθρεμμένη,

καθὼς εἶπε παρόμοια καὶ ὁ ποιητῆς τῆς Θουσίας, στ. 800, ἐκδ. Γ. Μέγα.

τοῦτο τὸ ὀρσοσρὸ κορμί, ποὺ τρέμει σὺν καλύμνι.

Ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ὁ Α. Βαλαωρίτης, Φωτεινός 2, 446, μίλησε γιὰ «ὀρσοστάλαχτη παιθοῦλα» καὶ κοινῆ ἐντελῶς εἶναι ἡ ἔκφραση γιὰ τὴν ὀρασιότητα κόρη, ὅτι εἶναι «σὺν τὸ κύριον νερό». Μὲ ἓνα τέτοιο ἴσως νόημα διαφάνειας, ἀγνότητος, ὀρσοσρῶν δόθηκε, νομίζω, καὶ τὸ κύριον ὄνομα *Κρυσταλλένια*.

Ἄ ποιητῆς τοῦ Λιβίστρου καί τῆς Ροδάμνης πάλι, Scal. 447-8, ἔκδ. Lambert, ἔγραψε :

πότε τὸ<ν> κρυσταλλόσαρκον τράχηλον τῆς ὠραίας
περιπλακῶ ὡς ἐπειθυμῶ, μυριοκαταφιλήσω;

Ἐδῶ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι μᾶλλον γιὰ τὴ διαύγεια πρόκειται, χωρὶς νὰ ἀποκλείσωμε τὴ δυνατότητα νὰ ἑρμηνεύσωμε τὸν κρυσταλλόσαρκον τράχηλον = τὸ σφιχτοδεμένο, ἐκεῖνον ποῦ ἢ σάρκα του εἶναι σφιχτή, «κρουστή».

Ἐπὶ ἔτι καὶ παραδείγματα χωρίων, ἔπου τὸ κρύσταλλον ὡς πρῶτο συνθετικὸ συνθέτου ἐπιθέτου χωρὶς ἀμφιβολία δὲ σημαίνει οὔτε διαύγεια οὔτε ὄρεστροτητα, ἀλλὰ μόνον τὸ σφιχτό, τὸ καλοδεμένο, τὸ ἀδιάσπαστο, τὸ ἰσχυρό. Ὁ ἴδιος ὁ ποιητῆς τοῦ Λιβίστρου, στίχ 1281 κέ. Scal., ἔκδ. Lambert, ἔγραψε :

Μέτωπον ἄσπρο τίτιον ὡς τοῦ χιονίου κομμάτιν
καὶ ὡς ἀγῆς κρυστάλλωμαν νὰ εἶπης¹ ὅτι ἐσαρκώθη.

Τὸ νόημα ἐδῶ εἶναι ὅτι τὸ κομμάτι τοῦ χιονιοῦ, μὲ τὸ ὅποιο παρομοιάζεται τὸ ἄσπρο μέτωπο, «σαρκώνεται», πῆξει, γίνεται κάτι σφιχτό, ἔπως ἐκεῖνα, ποῦ κρυσταλλιάζουν τὴν αὐγὴ².

Χαρακτηριστικὸ, νομίζω, γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς χρήσης καὶ τῆς σημασίας τοῦ οὐσιαστικοῦ κρυστάλλον εἶναι τὸ ἐπιθετὸ κρυσταλλοβραχιονάτιος, ποῦ ἀπαντᾷ στὸ δημοτικὸ στίχο³:

ἄγουρ', ἄγουρε ὄρεστρο, κρυσταλλοβραχιονάτε,

ἔπου ἡ ἔννοια τῆς ὄρεστροτητας τοῦ κορμιοῦ (ὄρεστρο, κρυσταλλο-) συνδέεται μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σφιχτοῦ, τοῦ σφιχτοδεμένου σώματος, τῶν σφιχτοδεμένων μπράτσων, μὲ τὴν ἔννοια, νὰ ποῦμε, τῆς ἀνδρείας, ἀφοῦ τὸ κρυσταλλοβραχιονάτιος στὸ στίχο τοῦτο δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ σημαίνει τελικὰ ἐκεῖνον, ποῦ ἔχει δυνατοὺς βραχίονες.

Ἄνάλογη σημασία τοῦ κρυστάλλου θὰ ἀπαντήσουμε καὶ στὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ, 1511 (A):

Εἶχε γὰρ ὁ νεώτερος, πανθαύματος ἐκεῖνος,
κόμην ξανθὴν ὑπόγουρον, κατὰμαυρον ὀφρύδιν,
οτῆθος ὡς κρύσταλλον κροῦ ὀργυιὰν εἰς τὸ μάκρος.

¹ Γράψε: νὰ εἶπες.

² Γιὰ τὸ πῶς τὴν ἤθελαν τὴν ὠραία οἱ Βυζαντινοὶ βλ. Φαίδωνος Κουκουλέ, Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμὸς, τ. 2β, σελ. 184 καὶ τ. 4 σελ. 383-4.

³ Βλ. Ν. Γ. Πολίτη, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ 192, 13.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο ἡμιστίχιο τοῦ στίχου 1511 συσμπίπτουν ἀπόλυτα τὰ χειρόγραφα Ἀ(θηνῶν) καὶ Τ(ραπεζοῦντος), ἐνῶ τὸ χειρόγραφο Κρυπτοφέρρης, στιχ. 199, παρέχει: καὶ σιῆθος ὥσπερ κρύσταλλον. Θεωρῶ γνησιότερη ἐδῶ τὴν παράδοση τοῦ Κ. Ἡ παράδοση τῶν Α καὶ Τ ἔχει κάποιο παραγέμισμα καὶ αὐτὸ συνίσταται στὸ κρυοῦ, ποῦ ἀπαντᾷ μετὰ τῆ λέξης κρύσταλλον καὶ στὰ δύο χειρόγραφα. Πῶς πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμε τὴ γενικὴ αὐτῆ: κρυοῦ; Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἐδῶ δὲν ἔχει θέση ἢ γενικὴ κρυοῦ, ἀλλὰ ἢ ὀνομαστικὴ κρυόν (κρύσταλλον κρυόν = κρύον). Γιατὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ὑπάρχει τοῦ ἐπιθέτου κρύος καὶ τύπος κρυός. Στὸν Ἐρωτόκριτο κρυγιός (μὲ συνίζηση). Θὰ δεχόμεστε τότε ὅτι ὁ διασκευαστὴς ἢ ὁ ἀντιγραφέας τοῦ χειρογράφου, ἐπηρεασμένος ἀπὸ κάποιαν ἔννοια δροσερότητας, ποῦ τοῦ δημιουργοῦσε ἢ λέξη κρύσταλλον, ποῦ προῦπήρχε, πρόσθεσε χωρὶς πολὺ·πολὺ νὰ τὸ σκεφτῆ τὸ ἐπίθετο κρυόν (= κρύο). Ὅμως μιὰ ἄλλη ἐρμηνεῖα τῆς γενικῆς εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου πιὸ ἐκανοποιητικὴ: ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ γενικὴ τοῦ οὐσιαστικοῦ κρύος (δ) ἢ κρύον (τό), ποῦ σημαίνει διαφανὴ λίθο, ποῦ μοιάζει μὲ γυαλί. Ἡ λέξη μὲ τὴ σημασία αὐτὴ ἀπαντᾷ στὸ Τυπικὸν τῆς μονῆς Γρηγορίου τοῦ Πακουριανοῦ¹ (11. α.), ὅπου ἀναφέρεται: *ξεσίον κρύον* (δοχεῖο καμωμένο ἀπὸ κρύο)². Καθὼς πρόκειται γιὰ πέτρα μὲ διαφάνεια καὶ ποῦ μοιάζει μὲ γυαλί, θὰ μπορούσε, νομίζω, ἐξαίρετα νὰ τὴν παραθέσῃ ὁ διασκευαστὴς τοῦ Διγενῆ δίπλα στὸ συγγενικὸ οὐσιαστικὸ κρύσταλλον, νοώντας ἴσως μὲ τὴν παράθεση τῶν δύο λέξεων: κομμάτι ἀπὸ κρύο. Ἡ προσθήκη, πρέπει νὰ ἐπαναλάβω, εἶναι παραγέμισμα. Ἄς προσθέσω ἀκόμη ὅτι στὴν περίπτωσιν, ποῦ θὰ ἐδεχόμεστε ὅτι ἡ προσθήκη ἦταν: κρυόν (= ψυχρό, δροσερό), ὅμοια, μὲ τὴν ἴδια μάλιστα λέξη, παραγέμισμα (παραγέμισμα, ποῦ προέρχεται αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ καὶ ὄχι ἀπὸ ἀντιγραφέα) θὰ ἦταν τὸ ἐπίθετο κρύον στὸ στίχο 105 τῆς Ἀχιλλίδος, ἐκδ. *Hesseling*, ποῦ εἶναι: ἀπαράλλαχτος μὲ τὸ στίχο 35 τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Βελθάνδρου καὶ τῆς Χρυσάντζας, ἐκδ. Ε. Κριαρᾶ, Βυζαντ. ἱστορικὰ μυθιστορήματα:

ἄσπρον ἦτον τὸ σιῆθος του, μάρμαρον ὥσπερ κρύον

ὅπου τὸ κρύον εἶναι ἀπλῶς διακοσμητικὸ ἐπίθετο τοῦ μαρμάρου, γιατί ἐδῶ πρόκειται νὰ τονισθῇ ἢ ἔννοια τῆς λεπτότητος καὶ ὄχι τῆς δρο-

¹ *L. Petit*, *Typicon de Grégoire Pacourianos* (Βυζαντινὰ Χρονικά 11, 53). βλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ*, δ. π. τ. 2^β σελ. 67.

² Γιὰ τὴν πέτρα αὐτὴ χρησιμοποιεῖται σήμερα ἡ λέξη *κρυόλιθος*. βλ. *Μέγα Λεξικὸν Δημητράκου καὶ Μεγάλη Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαίδεια* στὴ λέξη.

σερότητας τοῦ μαρμάρου. (Πρβ. τὸ ἐπίθετο *μαρμαροτοράχηλη* τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ).

Πρόκειται λοιπὸν γιὰ παραγέμισμα στὸ στίχο τῶν παραλλαγῶν Α καὶ Τ, γιατί ἤδη ἡ χρησιμοποίηση τῆς λέξης *κρύσταλλον* γιὰ τὸ στήθος τοῦ ἥρωα ἔδινε τὴ σημασία, ποὺ ζητοῦσε ὁ ποιητής. Ἄλλὰ ποιά ἦταν ἡ σημασία αὐτῆ στὴν προκειμένη περίπτωση; Ἐδῶ τὸ *κρύσταλλον* = κάτι σφιχτοδεμένο, ἰσχυρό, δυνατό. Ὁ νέος δηλαδὴ εἶχε ἀρραγές στήθος σὰν κρύσταλλο.

Τὴν ἴδια σημασία ἀπαντήσαμε καὶ στὸ ἐπίθετο *κρυσταλλοβραχιονάτος* τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ποὺ παραπάνω ἀνέφερα. Τὴν παρεμπερῆ σημασία τοῦ *κκληροῦ*, ἀνθεκτικοῦ, θὰ συναντήσωμε νὰ ἔχη ἡ λέξη *κρύσταλλον* στὸ ἐπίθετο *κρυστάλλινος*, προκειμένου γιὰ ὀρισμένου εἶδους σταφύλια, ποὺ τὸ χρησιμοποιεῖ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος¹, καθὼς καὶ στὸ οὐσιαστικὸ *κρυστάλλια* (τά), ποὺ δηλώνει ἕμοια σταφύλια καὶ ποὺ ἀπαντᾷ σὲ γλωσσάριο τοῦ ἐνάτου αἰῶνα². Γιὰ τίνος εἶδους σταφύλια πρόκειται; Ὁ Εὐστάθιος γράφει³: «ἀπὴρώρητό μοι κατὰ ζυγοῦς κείμενοι βότρυες, οὐ μεγάλοι μὲν, ἀντίπαλοι δὲ χρόνου τροπαῖς· οὔτε εὐρωπιῶν εἰδότες καὶ πρὸς πλαδασμὸν δὲ καὶ σῆψιν ἀντίμαχοι, μέχρι καὶ εἰς ἕαρ παραγγέλλειν μοι νομιζόμενοι· οὔτε ἡ δημοτικὴ λεκτικὴ κρυσταλλίνους ἀποκαλεῖ· τάχα μὲν διὰ τὸ ἐν κοῦει τὰ πολλὰ τούτους τρυγᾶσθαι, τυχὸν δὲ καὶ διὰ τὸ καθαρείως ἔχειν τοῦ φαινομένου κατὰ κρυστάλλου τινὰ ὁμοιότητα». Κατὰ τὴ γνώμη λοιπὸν τοῦ λογίου ἱεράρχη εἶχαν πάρεϊ τὸν παραπάνω χαρακτηρισμὸ τὰ σταφύλια αὐτά, εἴτε ἐπειδὴ τρώγονταν τὸ χειμῶνα εἴτε ἐπειδὴ εἶχαν τὴν καθαρότητα τοῦ κρυστάλλου. Ἄν οἱ ἐρμηνεῖες αὐτῆς τοῦ Εὐσταθίου μποροῦν νὰ γίνουν δεκτές, θὰ τὸ δοῦμε παρακάτω.

Κατὰ τὸν Φαίδωνα Κουκουλέ⁴ εἴμαστε σὲ θέση νὰ ξέρωμε τί ἦταν αὐτὰ τὰ σταφύλια, γιατί σήμερα σώζονται καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸ πράγμα. Στὴ Λακεδαίμονα, τὴν Ἀρκαδίαν καὶ τὴ Θεσσαλίαν ὑπάρχουν τέτοια σταφύλια, ποὺ τὰ διατηροῦν κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, καὶ τὰ λένε στὴ Λακεδαίμονα *κρυστάλλια*, στὴν Ἀρκαδίαν *ἀσπροκρυστάλλια* καὶ στὴ Θεσσαλίαν *κρυστάλλια*. Ἐχει μάλιστα τὴ γνώμη ὁ Κουκουλέ⁵ ὅτι

¹ Tafel, Eustathii opuscula, 313, 73.

² Α. Παπαδοπούλου - Κεραμίως, Γλωσσάριον Ἑβραϊοελληνικόν, σελ. 5. Βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ στὴ Byzantinische Zeitschrift 19 (1910), 425.

³ Βλ. πρόχειρα τὸ χωρίο τοῦ Φαίδωνος Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά, 1, 206 καὶ τοῦ ἴδιου, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ γραμματικά, σ. 109-10.

⁴ Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, 5, 106 καὶ σελ. 288.

⁵ δ. π. 5, 106. Τὴν ἴδια γνώμη τοῦ Κουκουλέ γιὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Εὐστα-

πήραν τὸ παραπάνω ὄνομά τους «διὰ τὸ σκληρὸν καὶ ψυχρὸν αὐτῶν, δι' ὃν λόγον ἐν Γορτυνίᾳ, Ἀργολίδι καὶ Ἀργαλαστῇ Βόλου κρυστάλλι ἢ κρούσταλλο ἐν Καλαβρύτοις καὶ κρυσταλλάπιδο ἐν Οἰνούντι τῆς Λακεδαιμόνος λέγεται: εἶδος εὐγέστου ἀπίου πολὺ ἀργὰ ὠριμάζοντες»¹.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰ παραπάνω οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη ἀπὸ τῆς δύο ἐρμηνεῖες, ποὺ προτείνει ὁ Εὐστάθιος γιὰ τὸν ἔρο κρυστάλλινα (σταφύλια), δὲν μπορεῖ νὰ σταθῇ. Γιατὶ πράγματι δὲν εἶναι ἡ καθαρότητα, ἡ διαύγεια τοῦ σταφυλιῶ, ποὺ ἔγινε ἀφορμὴ τῆς τέτοιας ὀνομασίας, ἀλλὰ ἡ σκληρότητά του ὕστερ' ἀπὸ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο τὸ διατηροῦσαν.

Ἀπὸ τῆς παραπάνω παρατηρήσεως προκύπτει τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ οὐσιαστικὸ κρούσταλλον (τὸ), ποὺ προήλθε βέβαια ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο κρούσταλλος (ὁ), πῆρε μεταφορικὰ ἄλλοτε τὴ σημασία τοῦ διαυγοῦς, ἄλλοτε πάλι τοῦ σφιχτοδεμένου, τοῦ σκληροῦ, τοῦ ἀνθεκτικοῦ, τοῦ ἰσχυροῦ. Ζητήσαμε νὰ δώσωμε παραδείγματα ἀπὸ τῆς διάφορες σημασιολογικῆς ἀποχρώσεως τῆς λέξεως διαφωτίζοντας κατὰ τὸ δυνατό συνάμα καὶ τὸ νόημα χωρίων παλαιότερων κειμένων, ὅπου χρησιμοποιεῖται σὲ παρομοίωση τὸ οὐσιαστικὸ. Τὸ πρᾶγμα δὲ στάθηκε πάντα εὐκολο. Χαρακτηριστικὸ μάλιστα κάποιας φυσικῆς ἀμφιταλάντευσης τοῦ κάθε μελετητῆ μπροστὰ στὶς ἐπιμέρους περιπτώσεις στὴ χρῆση καὶ τὴ σημασία τῆς λέξεως εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ἤδη τὸ δωδέκατο αἰῶνα ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, συστηματικὸς φιλολογικὸς μελετητῆς καὶ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σύγχρονης του γλώσσας, δὲν μπόρεσε οὔτε αὐτὸς μὲ ἐπιτυχία νὰ διακρίνῃ τὸ λόγο τῆς ὀνομασίας τῶν «κρυστάλλινων» σταφυλιῶν, καθὼς ἤδη παρατηρήθηκε ἀπὸ τὸ Φ. Κουκουλέ, συστηματικὸ σχολιαστὴ τοῦ Εὐσταθίου.

Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΕΙΣ ΦΩΤΙΟΝ

Τὸ παρελθὸν θέρος εἶχα παρακαλέσει τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Στίλπωνα Κυριακίδη νὰ διεξέλθῃ πρὸς χάριν μου τὸ κείμενον καὶ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τῆς ἐκδόσεως τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Φωτίου, τὴν ὁποίαν προπαρασκευάζω. Παρὰ τὸν φόρτον τῆς ἐργασίας του, καὶ τῆς διδακτικῆς καὶ τῆς συγγραφικῆς, ὁ σεβαστὸς μου φίλος ἐδέχθη τὴν παράκλησίν μου μὲ πολλὴν προθυμίαν, εἰς τὴν πείραν του δὲ καὶ εἰς τὴν παρατηρητικότητά του ὀφείλω τώρα πολλὰς ὑποδεί-

θίου βλ. διατυπωμένη καὶ στὰ βιβλία του: Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικὰ I, 208 καὶ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ γραμματικὰ, σελ. 110.

¹ Ἠὼς διατηροῦσαν οἱ Βυζαντινοὶ τὰ σταφύλια γιὰ τὸ χειμῶνα μᾶς διδάσκει ὁ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, 5, 106-7.

ξεις, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν, ὥστε τὸ κείμενον τοῦ Φωτίου νὰ εἶναι πολὺ καθαρώτερον. Εἰς τὸν πρόλογον καὶ εἰς τὰ σχόλια τῆς νέας αὐτῆς ἐκδόσεως θὰ ἔχω τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἠμιλήσω εἰδικώτερον περὶ τῆς συμβολῆς αὐτῆς τοῦ κ. Κυριακίδου. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἐκτύπωσις θὰ βραδύνῃ, λόγῳ ὠρισμένων νέων ἐδημημάτων, ἐνόμισα ὅτι εἶναι σκόπιμον νὰ κάμω ἀπὸ τοῦδε γνωστὴν μίαν διαπίστωσιν του, ἣ ὁποῖα ἐνδιαφέρει ὅλως ἰδιαιτέρως τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς τέχνης εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν. Ἡ διαπίστωσις αὕτη τοῦ κ. Κυριακίδου ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. ΠΒ', κατὰ τὴν ἐκδόσιν τοῦ Ἀριστάρχου¹, ἠμιλίαν τοῦ Φωτίου, τὴν μέχρι τοῦδε θεωρουμένην ὡς ὀμιλίαν εἰς τὰ ἐγκαινία τῆς Νέας ἐκκλησίας, ἣ ὁποῖα ἐκτίσθη καὶ διεκοσμήθη ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Α' (881). Ἡ γνώμη αὕτη εἶχεν ἤδη ἐκφρασθῆ ἀπὸ τὸν Lambecius, οὐδείς δὲ ἐξ ὧν ἀνέφεραν μέχρι τοῦδε τὸ κείμενον αὐτὸ διετύπωσεν ἀντιρρήσεις ἢ ἐπιφυλάξεις².

Ἡ ὀμιλία ἔχει δύο φράσεις καίριαι διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐξεφωνήθη. Πλέκων τὸ ἐγκώμιον τοῦ παρισταμένου εἰς τὴν τελετὴν τῶν ἐγκαινίων βασιλέως ὁ Φώτιος λέγει: «*Χαῖτε τοιγαροῦν, ὦ βασιλέων θεοχαριώτατε καὶ θεοφιλέστατε καὶ ἀνακαινίζον τὴν κατὰ τε σῶμα καὶ ψυχὴν ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς ἀκαμάζων νεότιητα*». Στρεφόμενος ἔπειτα πρὸς ἄλλο πρόσωπον, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ παρίσταται εἰς τὰ ἐγκαινία, λέγει: «*Συνευφραίνου καὶ συνακαινίζου καὶ αὐτός, τῶν ὅσους ἦλιος ἐπέϊδε καὶ ἰσάθων τὸ ἐγκαλλώπισμα, σοφία τε καὶ συνέσει τοὺς ἔμπροσθεν παρευδοκιμῶν καὶ τῶν θεία οὐ ψήφω, ἀλλὰ μὴ σπουδαρχήσαντα μὴδ' ἀνθρωπίναις περιδρομαῖς τὴν τηλικαύτην ἀεχὴν ἀναδέξασθαι*». Ὁ κ. Κυριακίδης, ὁ ὁποῖος ἀνέγνωσε τὸ κείμενον τῆς ὀμιλίας εἰς τὸ χειρόγραφόν μου τὸν Νοέμβριον τοῦ 1954, μοῦ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν λέξιν *νεότιητα* τῆς πρώτης φράσεως καὶ εἰς τὰς λέξεις *καισάρων τὸ ἐγκαλλώπισμα* τῆς δευτέρας καὶ παρετήρησεν ὅτι πρόκειται σαφῶς περὶ τοῦ Μιχαήλ καὶ τοῦ Βάρδα. Οὐδεμία ἀντίρρησης εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιασθῆ ἐναντίον τῆς ἐκδοχῆς ταύτης. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὁμως ἀνατρέπει ἄρδην καὶ τὴν χρονολόγησιν τῆς ὀμιλίας καὶ τὴν ταύτισιν τῆς ἐγκαινιζομένης ἐκκλησίας πρὸς τὴν Νέαν. Ἡ ὀμι-

¹ Σ. Ἀριστάρχου, Φωτίου λόγοι καὶ ὀμιλῖαι, τόμος δευτέρος, ἐν Κωνσταντινουπόλει: 1900, 428-439.

² Πρὸς τὴν ἐκ τοῦ Lambecius ἀνατύπωσιν εἰς *F. F. Combefis, Originum rerumque constantinopolitanarum variis auctoribus manipulus*, Parisiis 1664, 296-306. Ὁ τίτλος τῆς ὀμιλίας εἰς τοὺς κώδικας ἔχει ἀπλῶς Ὀμιλία ὡς ἐν ἐκφράσει τοῦ ἐν ταῖς βασιλείαις περιωνύμου ναοῦ.

³ Ἀριστάρχου, ἐνθ' ἄν. 437.

⁴ Ἀριστάρχου, ἐνθ' ἄν. 438.

λία δέον να ἔχη ἐκφωνηθῆ μεταξὺ τοῦ 859, ἔτους ἀναρρήσεως τοῦ Φωτίου εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τοῦ 865, ἔτους θανάτου τοῦ Βάρδα, συνεπῶς ἢ ἐκκλησία, περὶ ἧς ὁ λόγος εἰς τὸ κείμενον, ἀποκλείεται να εἶναι ἡ Νέα. Χάριν τῆς ἱστορίας τοῦ ζητήματος πρέπει να ἀναφέρω ἐδῶ ὅτι ὁ κ. Κυριακίδης ἐθεώρησε τελείως αὐτονόητον τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν καὶ ἐξέφρασε τὴν ἀπορίαν του, πῶς ἐπεκράτησεν ἡ ἀποψις, ὅτι καισάρων τὸ ἐγκαλλώπισμα δὲν ἦτο ὁ Βάρδας, ἀλλὰ ὁ συμβασιλεὺς τοῦ Βασιλείου υἱὸς του Λέων ὁ Σοφός¹.

Μὲ τὴν νέαν αὐτὴν, καὶ μόνην ἄλλωστε ὀρθὴν, χρονολόγησιν τῆς ἑμιλίας τοῦ Φωτίου λύνονται πολλὰ δυσκολίαι τοῦ κειμένου, ἢ σοβαρωτέρα τῶν ὁποίων ἦτο διατὶ ὁ Φώτιος ἑμιλεῖ περὶ ἐκκλησίας, ἐχούσης ἓνα μόνον θόλον, ἐνῶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Νέα εἶχε πέντε. Σημειωτέον ὅτι οὐδεμία δυσχέρεια ὑπάρχει διὰ να ταυτισθῆ ἢ ὑπὸ τοῦ Φωτίου περιγραφομένη ἐκκλησία πρὸς μίαν ἀπὸ τὰς ἀνεγερθείσας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μιχαήλ καὶ τοῦ Βάρδα. Μὲ τὰ δεδομένα τὰ ὁποῖα τῶρα ἔχομεν, 1) ναὸς τῆς Θεοτόκου, 2) μὲ ἓνα μόνον θόλον, 3) οἰκοδομηθεὶς ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων, 4) ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Φωτίου, ζῶντος εἰσέτι τοῦ Βάρδα, τὸ ζήτημα λύεται δι' ἀπλῆς φυλλομετρήσεως τοῦ προσφάτως ἐκδοθέντος περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως βιβλίου τοῦ Janin². Δὲν εἰσέρχομαι ἕμως εἰς τὸ θέμα αὐτό, διότι ὁ κ. Κυριακίδης, μὲ τὴν ἀδειαν τοῦ ὁποίου γράφω τὸ σημεῖωμα αὐτό, μοῦ ἐζήτησε να περιορισθῶ εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς ἰδικῆς του μόνον διαπιστώσεως καὶ να ἀποφύγω τὴν μνειαν τῶν ἐκ τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς ἀναγκαιῶς παρουσιαζομένων νέων ἀπόψεων ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῶν ναῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ

Εἰς τὰ «Κρητικὰ Χρονικὰ» 4 (1950) 251, 15 καὶ 252, 3, εἶχον ἀσχοληθῆ ἐν παράδῳ μὲ τὸν Συναϊτικὸν κώδικα 482 (1117), εἰς δὲ τὴν «Ἐπετηρίδα Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 22 (1952) 229 εἶχον ἀναφέρει τὴν

¹ Ὁ πολὺς Παταῖος Λιγαριδης ὑπῆρξεν ὁ μόνος, πρὸ τοῦ κ. Κυριακίδου, ὁ ὁποῖος ὑποπτεύθη τὴν δυσκολίαν τῆς συσχέτισεως τῆς ἑμιλίας πρὸς τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Λέοντα, ἐπρότεινε δὲ ὁμοῦ ἐσφαλμένως τὸν Βάρδαν καὶ τὸν Βασίλειον. Πρβ. Ἐπιστολὴν, ἐνθ' ἀν. 422-424. Ὁλόκληρον τὸ κείμενον τῆς περιλήψεως τῶν ἑμιλιῶν τοῦ Φωτίου ὑπὸ τοῦ Παΐσιου Λιγαριδου ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ «Memoires de l'Academie imperiale des Sciences de St. Petersburg» 7, 8, 1906, I - XI, 1-39 καὶ 3-86 ὑπὸ τῶν V. K. Ernstedt, A. A. Kunin καὶ P. N. Nikitin. Πρβ. καὶ Βασ. Λαούρδας, Παταῖος Λιγαριδης καὶ Φώτιος, Ὁρθοδοξία 26 (1951) 466-473.

² R. Janin, La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin, IV. Les églises et les monastères. Paris 1953, πρβ. σελ. 241-245.

εἰς τὸν κώδικα αὐτὸν διασωθεῖσαν καὶ ἀνέκδοτον ἕως τότε παραλλαγὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ πάπα Στεφάνου τοῦ Ε' πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον τὸν Α' διὰ τὸν πάπαν Μαρῖνον καὶ τὸν πατριάρχην Φώτιον. Τὴν παραλλαγὴν αὐτὴν εἶχεν ἤδη μελετήσῃ ὁ Grumel, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐγνωστοποίησε τὰ κύρια σημεῖα τῆς εἰς τὸ ἕκτον διεθνὲς Συνέδριον βυζαντινῶν σπουδῶν, ἐδημοσίευσεν ἔπειτα δλόκληρον τὸ κείμενον μετὰ συντόμου μὲν, ἀλλὰ λαμπρᾶς εἰσαγωγῆς καὶ ἀκριβοῦς μεταφράσεως¹.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ κειμένου αὐτοῦ προώρισται νὰ ἀποτελέσῃ ἀφορμὴν νέων συζητήσεων καὶ ἀντιδικιῶν διὰ τὰς σχέσεις τῶν προκαθημένων τῆς Ἀγίας Ἐδρᾶς πρὸς τὸν Φώτιον. Τὸ θέμα ἐν συντόμῳ εἶχε μέχρι τοῦδε ὡς ἐξῆς. Εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν προσηρτημένα εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς λεγομένης ὀγδόης Οἰκουμένης Συνόδου, εὐρίσκεται καὶ ἐπιστολή τοῦ Στεφάνου πρὸς τὸν Βασίλειον, εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ πάπας τῆς Ρώμης ὑπερασπίζει τὴν μνῆμην τοῦ πάπα Μαρῖνου καὶ κατηγορεῖ μὲ ἀυστηρὰς ἐκφράσεις τὸν Φώτιον. Ὁ Στέφανος παρουσιάζεται ἀδιάλλακτος ἐναντι τοῦ Φωτίου, τὸν ὁποῖον δὲν ἀναγνωρίζει ὡς πατριάρχην, λόγῳ τοῦ τρόπου, διὰ τοῦ ὁποῖου ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἐπιστολή αὐτὴ ἔχει θεμελιώδη σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν σχέσεων τοῦ Φωτίου πρὸς τὴν Ἀγίαν Ἐδρᾶν, διότι δι' αὐτῆς ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Στέφανος ἠκαλοῦθησεν εἰς τὸ θέμα τοῦ Φωτίου τὴν πολιτικὴν τοῦ πάπα Νικολάου. Ἀτυχῶς ὅμως τὸ κείμενον, ὅπως ἦτο γνωστὸν ἕως τώρα, ἦτο τόσο ἀτελές, ὥστε δικαίως νὰ δημιουργῆ προβλήματα καὶ ὑποψίας. Ἐπὶ τῶν ἀτελειῶν αὐτῶν στηριχθεὶς κυρίως ὁ Dvornik ἐπέζητησε νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν γνησιότητα τῆς ἐπιστολῆς, ὀρμηθεὶς δὲ ἐκ τῆς βεβαιότητος, ὅτι τὸ κείμενον ἦτο πλαστὸν, ἠρμήνευσε τὰς σχέσεις τῶν ἐκκλησιῶν Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Στεφάνου κατὰ τρόπον συνάδοντα πρὸς τὸ γενικὸν πνεῦμα τοῦ περὶ τοῦ σχίσματος τοῦ Φωτίου βιβλίου του². Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ὅμως τοῦ κειμένου εἰς τὸν Συναϊτικὸν κώδικα γίνεται τώρα σαφές ὅτι οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἐπιτρέπεται πλέον διὰ τὴν γνησιότητα τῆς ἐπιστολῆς. Ὑπὲρ τῆς γνησιότητός τῆς συνηγοροῦν τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ μέχρι τοῦδε γνωστὸν κείμενον, ἡ εἰς τὸν Συναϊτικὸν κώδικα διασωθεῖσα μορφή του εἶναι πλήρης καὶ δὲν παρουσιάζει οὔτε κενά, οὔτε ἀκατανόητα χωρία. Ἐπίσης εἰς τὸν Συναϊτικὸν κώδικα, τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποῖου εἶναι σπουδαιότατον καὶ ἀνεπίδεκτον κατηγοριῶν περὶ νοθείας, ἡ ἐπιστολή φέρεται αὐτοτελῶς,

¹ V. Grumel, La lettre du pape Étienne V à l'empereur Basile Ier. Revue des études byzantines 11 (1933) 129-155.

² F. Dvornik, Le schisme de Photius, Paris 1950, 315-328.

χωρίς δηλαδή να συνοδεύη τὰ πρακτικὰ τῆς λεγομένης ὀγδόης Οἰκου-
μενικῆς Συνόδου. Ἐπί πλέον ἡ ὀλη φρασεολογία τοῦ κειμένου καθιστᾷ
σαφές ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι πρωτότυπον, ἀλλὰ μετάφρασις ἐκ τῆς λατι-
νικῆς μετὸν συνήθη τρόπον μεταφράσεως λατινικῶν κειμένων εἰς τὰ
γραφεῖα τῶν ἀνακτόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Φιλολογικῶς οὐδὲν
ἐπιχείρημα δύναται νὰ παρουσιασθῇ ἐναντίον τῆς γνησιότητός του.
Τοῦτο συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην ἀναθεώρησιν ὀλοκλήρου τοῦ κεφα-
λαίου τοῦ *Dnornik* περὶ τοῦ πάπα Στεφάνου ἐν σχέσει πρὸς τὸν Φώ-
τιον καὶ κλονίζει ὀλόκληρον τὸ οἰκοδόμημά του περὶ φιλικῶν σχέσεων
τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν δευτέραν πατριαρ-
χειάν τοῦ Φωτίου. Τονίζω καὶ τὴν γνησιότητα τῆς ὑπὸ τοῦ Grumel
ἐκδοθείσης παραλλαγῆς καὶ τὴν ἱστορικὴν τῆς σημασίαν, διότι μολο-
νότι παρήλθον δύο ἤδη ἔτη ἀπὸ τῆς ἐκδόσεώς της, οὐδεὶς ἀπέδωσε
μέχρι τοῦδε τὴν ὀφειλομένην εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο σημασίαν.

Τὸ κείμενον εἰς τὴν ἔκδοσιν Grumel ἔχει μερικὰς ἀτελείας. Σημειῶνω πρῶ-
τον τὰς ἀκόλουθους παραναγνώσεις: 138, 8 *εὐλάβειαν*: *εὐσίβειαν* 11 *παραμύ-
θιος*: *παραμύθιον* 13 *γένονε*: *γένονας* 16 *τῆς περι*: *περὶ τῆς* 17 *ἐξώσθης*
: *ἐξωσθῆς* 141, 10 *codex ἀξιωθῆ* 18 *τῶν τοῦ Θεοῦ ψήφῳ*: *τῶν τῆ τοῦ
Θεοῦ ψήφῳ* 142, 10 *εὔχεται*: *ἔχεται* 20 *τῆ ἐρυγῆ* in *marginē τῆ κραυγῆ*
32 *πάλιν ὁ αὐτός*: *πάλιν αὐτός* 146, 27 *ὑπερουσίαν*: *ὑπεροσίαν*. Σημειωτέα: ἐπί-
σης αἱ ἀκόλουθοι ὀρθογραφικαὶ καὶ ἄλλαι ἀτελείαι: εἰς 137, 18 γράφεται *βιοτικῶν*
εἰς δὲ 137, 23 *βιωτικά*, 139, 6 *οὗ τινος*, ἀλλὰ 139, 31 *οὐτινος*, 139, 35 ἀντὶ *κα-
θεσθιόντων* γράφει *κατεσθιόντων*, 140, 3 ἀντὶ *ἀνθρωπινῶν* γράφει *ἀνθρωπίνων*,
142, 26 *συνηθοῖσθη*, 31 *ἡτημένον*: *ἡτημένον*, 143, 26 *πάροντος*: *παρόντος*. 144, 15
ἴσχυν: *ἰσχύν*. Εἰς 111, 9 τὸ κείμενον ἔχει ὀρθῶς *ἐκεῖνος παρ' ἡμῶν*, ἐπίσης εἰς 22
κατηκόντισας καὶ εἰς 146, 28 *θηριώσης*. Ἀτελής εἶναι καὶ ἡ στίξις τοῦ κειμένου.

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ

ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΕΙΣ ΛΕΟΝΤΑ ΤΟΝ ΣΟΦΟΝ

Ἐν BZ 47 (1954) 38-40 ἔδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ γράφοντος, ἐν συνεργ-
ασίᾳ μετὰ τοῦ R. Jenkins, ἀνέκδοτος ἔως τότε ὀμιλία τοῦ Ἀρέθα ὑπὸ
τὸν τίτλον «Δημηγορία ἐπιτραπέζιος τῆ ἑορτῆ Ἡλιοῦ τοῦ προφήτου,
Λέοντος ἐστιῶντος ἡμᾶς τοῖς ἑαυτοῦ σώστροις» δεύτερος οὗτος ὀ λόγος
τῆς κατ' ἀρχὴν δημηγορίας ἐλέχθη, ἔτάγη δὲ ὡδε». Ἡ ὀμιλία αὐτὴ
ἠρμηνεύθη ὑπὸ τοῦ γράψαντος τὸ ἑρμηνευτικὸν ὑπόμνημα R. Jenkins
ὡς ἀναφερομένη εἰς τὴν συμφιλίωσιν τοῦ Λέοντος πρὸς τὸν πατέρα του
Βασίλειον, συνεδυσάσθη δὲ πρὸς ὀμιλίαν τοῦ ἰδίου τοῦ Λέοντος, ἀναφε-
ρομένην εἰς τὰ αὐτὰ γεγονότα καὶ δημοσιευθεῖσιν τὸ 1868 ὑπὸ τοῦ
ἐρομονάχου Ἀκακίου εἰς τὴν σπανίαν σήμερον ἔκδοσιν τῶν ὀμιλιῶν

τοῦ Λέοντος ὑπὸ τὸν τίτλον «*Λέοντος τοῦ Σοφοῦ πανηγυρικοὶ (sic) λόγοι*». Ἡ ἐκδοσις ὅμως αὐτὴ εἶναι ἀτελεστάτη, διότι ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει ἀπογράφου, «ἀντιγραφέντος», καθ' ἃ λέγει ὁ ἐκδότης, «ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου τοῦ Ε' ἀπὸ παλαιοῦ τινας χειρογράφου τεύχους ἐκ μεμβράνης, ἀνευρεθέντος ὑπ' αὐτοῦ μεταξὺ ἄλλων χειρογράφων» τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων. Οὔτε τὸ ἀπόγραφον τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε', οὔτε τὸ χειρόγραφον τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων σώζονται σήμερα, τὰς ἀτελείας ὅμως τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀκακίου ἀποκαθιστᾷ ὁ λαμπρὸς κώδιξ 408 τῶν ὀμιλιῶν Λέοντος εἰς τὴν μονὴν Βατοπεδίου, ὁ ὁποῖος χρονολογικῶς μὲν ἀνήκει εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ δεκάτου αἰῶνος, λόγῳ δὲ τῆς λαμπρᾶς ἐν τῷ συνόλῳ ἐμφανισεῶς του εἶναι, ἀναμφιβόλως, ὑπόλειμμα τῆς βιβλιοθήκης τῶν ἀνακτόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ τὸν κώδικα αὐτὸν ἔχουν γραφῇ μέχρι τοῦδε μερικαὶ ἀξιόλογοι παρατηρήσεις. χρειάζεται ὅμως εἰδικωτέρα ἐξέτασις, ἢ ὅποια καὶ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τῶν ὀμιλιῶν τοῦ Λέοντος θὰ συμβάλῃ κατὰ πολὺ καὶ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς προελεύσεως τοῦ κώδικος θὰ συντελέσῃ.

Τὸ κείμενον τῆς περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος ὀμιλίας τοῦ Λέοντος εἰς τὸν κώδικα τοῦ Βατοπεδίου ἀποκαθιστᾷ ὅλας τὰς ἀτελείας τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀκακίου κατὰ τρόπον καθιστῶντα ἀχρηστον τὴν ἐπέμβασιν τοῦ διορθωτοῦ. Αἱ διαφοραὶ ἔχουν ὡς ἀκολούθως (προτάσσω τὴν γραφὴν τῆς ἐκδόσεως Ἀκακίου). Σελ. 259, στ. 6 *μεταιρέψας* : *μεταστρέψας*, 7 *ἦτοι ὀμιλία*, — 10 *πατρός*, *δλόκληρος* ἢ ἐρμηνευτικὴ αὐτῆ τοῦ τίτλου φράσις δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν κώδικα Βατοπεδίου· εἰς τὸν Ἰβήρων εἶναι προφανῶς μεταγενεστέρα προσθήκη. 14 *ἐπανόστη* : *ἐπανατέλλει*, 16 *αὔτη* : *ταῦτη*, 18 *ἐπιούσης* : *ἐπιδούσης*, 29 *προσφέρουεν* : *προφέρουεν*· 260, 3 *ἔστι δ' οὖν* : *ἔστι δὴ οὖν*, 8 *ὄς* : *ὄν*, 17 *post ἀποστοφὴν* : *καὶ μετέβαλεν εἰς στορογὴν τὴν ἀποστοφὴν*, 18 *ἐμοὶ* in margine. *διαπραγματεύσατο* : *διεπραγματεύσατο*, 22 *βασιλεῖ τῶν ἄνω τῶν τε κάτω* : *βασιλεῖς τὸν μὲν ἄνω, τὸν δὲ κάτω*· 261, 15 *τίμιον* : *τιμίων*, 16 *ὁ λογισμὸς...* *ἐκεῖνα τὰ πάθη* : *ὁ λογισμὸς ἐκεῖνα τὰ πάθη* (sine lacuna), 22 *διεμορφώθη τε* : *διεμορφώθητε*, 23 *τὰ ἐμά* : *τὰ μὲν ἐμά*· δ' : *δέ*, 24 *καὶ ἀγαλλίαισι* : *ἢ ἀγαλλίαισι*, 32 *ἀλλὰ κἄν...* *τὴν* : *ἀλλὰ κτανταῦθα τὴν*.

Αἱ διαφοραὶ αὗται μεταξὺ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀκακίου καὶ τοῦ κώδικος τοῦ Βατοπεδίου καθιστοῦν σαφῆ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐν τῷ συνόλῳ τῶν νέας ἐκδόσεως τῶν ὀμιλιῶν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀρίστου αὐτοῦ κώδικος.

ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ ΕΙΣ ΧΩΡΙΟΝ ΤΟΥ ΠΑΧΥΜΕΡΟΥΣ

Ὁ κ. Α. Ε. Βακαλόπουλος, ἀσχολούμενος μετὰ τοῦ κ. Μ. Μαρχαβελάκη περὶ τὰς ἐγκαταστάσεις τῶν προσφύγων ἐν τῇ περιφερείᾳ Θεσσαλονίκης¹, εἶχε τὴν ἔμπνευσιν πλὴν τῶν ἄλλων πληροφοριῶν νὰ περισυλλέξῃ παρὰ τούτων καὶ ὅσα προχείρως ἠδύνατο λαογραφικὰ στοιχεῖα, ἐν οἷς καὶ τοπικὰς ἱστορικὰς παραδόσεις. Μεταξὺ τῶν ἄλλων περιουλέεξε καὶ παραδόσεις τῶν ἐκ Σογιοῦτ τῆς Βιθυνίας προερχομένων προσφύγων, ἀναφερομένας εἰς τὴν πρώτην ἐγκατάστασιν τῶν Τούρκων εἰς τὴν περιοχὴν των. Τὰς παραδόσεις ταύτας θεωρεῖ ὡς προερχομένας ἐκ τουρκικῶν παραδόσεων. Μία τούτων, ἀναφερομένη εἰς τὴν ἄλωσιν τοῦ Μπέλετζικ, τῶν βυζαντινῶν Βηλοκώμων, ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ὁ Ἐτουρέλ Γκαζι μετὰ τὴν ἐγκατάστασίν του στὸ Σογιούτ ἀρχισε νὰ σκέπτεται πῶς θὰ ὑποτάξῃ τοὺς γειτονικοὺς Ἕλληνας ἠγεμόνες καὶ μάλιστα τὸν ἠγεμόνα τοῦ Μπίλετζικ. Ἡ εὐκαιρία δὲν ἀργήσῃ νὰ παρουσιαστῇ. Ὁ ἠγεμόνας Μιχὰλ ἢ Μικεὴλ ἢ Μουκάλ παντρεύεται τὴν ἀρχοντοπούλα τοῦ Μπίλετζικ καὶ ὁ πατέρας τῆς προσκάλεσε στὸ γάμο καὶ τὸν Ἐτουρέλ. Τότε αὐτὸς φόρτωσε 40 καμήλες μὲ 2 κασόνια στὴν καθεμιά, δῆθεν μὲ δῶρα, καὶ τὶς ἔστειλε μὲ τὸ γιό του Ὁσμάν ἢ Ὀτομάν «μπαζίσι» στὸν ἠγεμόνα τοῦ Μπίλετζικ. Στὸ κάθε κασόνι ἕμως κρυβόταν καὶ ἓνας στρατιώτης. Ὅταν ἡ συνοδεία ἔφτασε ἔξω ἀπὸ τὸ Μπίλετζικ, ὁ γάμος εἶχε ἀρχίσει καὶ ὅλοι βρισκόνταν στὴν ἐκκλησία. Λίγοι μόνον φρουροὶ ἔμεναν ἐπάνω στὰ τεῖχη. Ἔτσι, ἔταν ὁ Ὁσμάν πέρασε τὶς πύλες καὶ ἔδωσε τὸ σύνθημα, οἱ 80 κρυμμένοι στρατιῶτες πετάχτηκαν ἀπὸ τὰ κασόνια καὶ κυρίευσαν τὰ τεῖχη. Κατόπιν ξεχύθησαν στὴν πόλιν, ἔσφαξαν τοὺς κατοίκους καὶ ἀρπαξάν τὴν νύφη²». Ὁ κ. Βακαλόπουλος παρατηρεῖ ὅτι ἡ παράδοσις ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ Τούρκων ἱστοριογράφων μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι εἰς αὐτὰς ὁ Μιχὰλ παρουσιάζεται ὡς φίλος τῶν Τούρκων, ὑποβοηθήσας αὐτοὺς εἰς τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως. Εἰς τοῦτο στηριζόμενος δέχεται: ὅτι ἡ ἐλληνικὴ παράδοσις προέρχεται ἐκ τῆς τουρκικῆς μὲ τινὰς τροποποιήσεις, τεινούσας νὰ ἀπαλλάξουν τὸν Μιχὰλ ἀπὸ τῆς κατηγορίας τοῦ προδότου. Εἰς τοῦτο νομίζει: ὅτι εὐρίσκει στήριγμα εἰς τὸ χωρίον τοῦ Παχυμέρους, τὸ ὁποῖον ὀμιλεῖ περὶ τῆς καταλήψεως τῶν Βηλοκώμων καὶ τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ

¹ Τὰ πορίσματα τῶν ἐργασιῶν τούτων ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν (Ἔργων Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου) ὑπὸ τὸν τίτλον: Αἱ προσφυγικαὶ ἐγκαταστάσεις ἐν τῇ περιοχῇ Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1955.

² Α. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορικὴ παραδόσις τῶν Ἑλλήνων προσφύγων τοῦ Σογιούτ, ἐν Προσφορᾷ εἰς Στίλωνα Π. Κυριακίδη (=Ἑλληνικά, Παράρτημα 4), Θεσσαλονίκη 1953, σ. 79 κέ.

νά ἐρμηνεύσῃ συμφώνως πρὸς τὴν ἐκδοχὴν του περὶ ὑπάρξεως προδοσίας ἐκ μέρους μερίδος τινὸς τῶν Ἑλλήνων.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἀκόλουθα. Ὡς πρὸς τὸ κατὰ τὴν παράδοσιν στρατήγημα, δι' οὗ ὁ Ἔτουρὲλ ἢ ὁ Ὄσμὰν ἐγένετο κύριος τῶν Βηλοκώμων, παρατηρῶ ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν στρατηγημάτων, δι' ὧν ὁ πολιορκῶν κατορθώνει νὰ καταλάβῃ τὴν ὀχυρὰν πόλιν διὰ τῆς δι' ἀπάτης εἰσαγωγῆς εἰς αὐτὴν ἰδίων ἀνδρῶν. Τοιαῦτα πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Hammer σημειουμένων¹ ἀναφέρει καὶ ὁ Πολύαινος (II 27 καὶ 35. III 14. Excerpta 54, 6, 7 καὶ 9) ἔτι δὲ καὶ ὁ Κεκαυμένος εἰς τὸ Στρατηγικόν του (οἰγ'). Τὴν ἀφήγησιν τοῦ τελευταίου παραθέτω διὰ τὸ δυσπρόσιτον τοῦ βιβλίου. «Κάστρον ἐστὶν εἰς τὰ μέρη τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας· ἐστὶ δὲ εἰς ὑψηλὸν τόπον, ἔχον ἐπάνω πεδῖον ἱκανόν, ἀρχοῦν καὶ περισεῦον τοῖς οἰκοῦσιν εἰς τὸ κάστρον εἰς σπόριμον γῆν καὶ εἰς τὴν νομὴν τῶν κτηνῶν αὐτῶν καὶ εἰς πᾶσαν αὐτῶν χρεῖαν, πάντοθεν κρημοῖς καὶ φάραξι βαθείαις κατησφαλισμένον, μὴ δεχόμενόν ποθεν παρά τινος πολεμηθῆναι. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶ τιγὶ δυνατόν ἀνελθεῖν ἐκεῖσε εἰ μὴ διὰ στενῆς ὁδοῦ μιᾶς, καὶ τότε εἰσελθεῖν πρῶτον διὰ τῆς πύλης τοῦ κάστρου, καὶ τοῦτο μετὰ δυσκολίας πολλῆς. Τούτου οὖν τοῦ ὀχυρώματος οὐδὲν ἦν ἀσφαλέστερον. Ἐπεθύμει δὲ ὁ τοῦ Τιθίου τοπάρχης καὶ πάππος μού ἐγκρατῆς αὐτοῦ γενέσθαι. Τὶ οὖν σοφίζεται; Ποιεῖ φίλον διὰ δώρων πολλῶν τὸν στρατηγὸν τοῦ τοιούτου κάστρου, δηλώσας αὐτῷ ἵνα οὐ ἂν χρήζῃ θαρρῶν ἀποστέλλῃ καὶ λαμβάνῃ ἀπ' αὐτοῦ. Τούτοις οὖν καταβελχθεὶς ὁ στρατηγὸς ἔτυχε ἐν χρεῖᾳ γενέσθαι σίτου, εἶτα δηλοῖ αὐτῷ. Ὁ δὲ μετὰ χαρᾶς εἶπεν· ὅσον κελεύεις. Ἀποστέλλει αὐτῷ ζῶα χίλια φέροντα σῖτον, καὶ τοῖς δυσὶν ὄνοις ἠκολούθει ἄνθρωπος ὡς δῆθεν ἐπιμελούμενος αὐτῶν. Ἦν συλλογισάμενος γὰρ ὁ στρατηγὸς ὅτι· παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐχθροῦ τῆς Ρωμανίας ἐὰν σιταρχισθῇ τὸ κάστρον μου, τίνος ἀξιός εἰμι; Εἶτα καταλαβόντος τοῦ σίτου ἀνοίγει μετὰ χαρᾶς τὰς πύλας τοῦ εἰσελθεῖν καὶ τὰ ζῶα καὶ τοὺς ἐπακολουθοῦντας αὐτοῖς. Οἱ δὲ ὠπλισμένοι ὄντες πρὸς μάχην, καὶ κεκρυμμένας ἔχοντες τὰς ῥομφαίας αὐτῶν ὀπηνίκα εἰσῆλθον, ἐσπᾶσαντο τὰς πύλας τοῦ κάστρου καὶ κτείνουσι μὲν τοὺς κονταράτους, γίνονται δὲ ἐγκρατεῖς τοῦ κάστρου. Καὶ γίνεται ἡ φιλία συμφορᾶς πρόξενος καὶ μνήμης ἀξία.»

Ὡς πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Παχυμέρους, τὸ ὁποῖον ἐπικαλεῖται ὁ Βακαλόπουλος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του περὶ ὑπάρξεως προδοσίας ἐκ μέρους Βηλοκωμιτῶν τινῶν, νομίζω ὅτι πρόκειται περὶ παρερμηνείας τοῦ χωρίου. Κατὰ τὸν ἱστορικὸν τοῦτον πρὸς φύλαξιν τῶν κινδυνευουσῶν ἐκ τῶν Τούρκων πόλεων εἶχεν ἀποσταλῆ ὁ στρατοπεδάρχης τῶν

¹ Jos. v. Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches², τ. 1, σ. 74.

τζαγκρατόρων Σιοῦρος με χρήματα, διὰ νὰ ἰκανοποιήσῃ καὶ τοὺς ἐπιτοπίους στρατιώτας. Οὕτως ἔσπευσαν πρὸς τὸ φρούριον, τὴν Κατοικίαν. ἄρκετοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ Βηλοκωμίται. Ἄλλ' οἱ Τοῦρκοι, προκαταλαβόντες τὰς πρὸς τὸ φρούριον ὁδοὺς, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν προσερχομένων, οἵτινες ἡττηθέντες ἔσπευσαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ Ἰδία, ἀποβαλόντες καὶ τὰ βασιλικά χρήματα. Ἄλλ' ὁ Ὀσμάν σπεύσας καὶ προλαβὼν τοὺς Βηλοκωμίτας προσέβαλε τὴν πόλιν κενῆν ἀνδρῶν καὶ ἐκυρίευσεν αὐτήν. Παραθέτω τὸ χωρίον ὡς ἔχει: «Καὶ τέλος οἱ τέως τοῖς ἄλλοις προσεπαμύνειν ἀποστελλόμενοι δρασμιῶ μηχανῶνται τὴν σωτηρίαν, καὶ αὐτὰ προσαποβαλόντες τὰ βασιλικά χρήματα· ἔπειτα πῦρ ἐνύσαντες οἱ ἐχθροὶ τὰ ἐκεῖ κάλλη εἰς τέλος ἡμάθουν. Τότε καὶ Ἄτμάν ὑποστρέφων σὺν τοῖς ἀμφ' αὐτόν, ἐπεὶ συνῆσαν σφίσι κατὰ συμμαχίαν καὶ Βηλοκωμίται, προσλαβὼν ἐκείνους κενῆ τῶν ἐποίκων προσβάλλει καὶ κατὰ κράτος αἶρει, καὶ τοὺς μὲν κτείνει, αὐτὸς δὲ μυρίον πλοῦτον εὐρῶν ἐξολβίζειται καὶ τὰ πιστά οἱ τῆς ἀσφαλείας ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων περιποιεῖ.» Τὸν Βακαλόπουλον παρεπλάτησαν εἰς τὴν ἐρμηγεῖαν τοῦ πρώτου μὲν τὸ σφίσι, τὸ ὁποῖον ἀνέφερεν εἰς τὸν Ἄτμάν, καὶ δεύτερον τὸ προσλαβὼν. Νομίζω ὅτι τὸ μὲν σφίσι ἀνήκει εἰς τοὺς περὶ τὸν Σιοῦρον, εἰς βοήθειαν τῶν ὁποίων εἶχον σπεύσει οἱ Βηλοκωμίται, τὸ δὲ ἀκατανόητον προσλαβὼν πρέπει νὰ διορθωθῇ εἰς προσλαβὼν, διότι τὸ χωρίον ἀποβαίνει καὶ γλωσσικῶς καὶ ἱστορικῶς τελείως σαφές. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι οἱ Βηλοκωμίται συνώδεον ὡς σύμμαχοι τὸν Ἄτμάν, τὸ προσλαβὼν θὰ ἀπετέλει δεῦμωρον, θὰ ἦτο δὲ παράδοξος ἢ συνεργασία τῶν Βηλοκωμιτῶν μετὰ τοῦ Ἄτμάν διὰ τὴν ἄλωσιν καὶ λεηλασίαν τῆς κενῆς ἀνδρῶν ἰδίας πόλεως. Ἡ ἱστορικὴ ἀφήγησις τοῦ Παχυμέρους οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰ μυθεύματα τῶν Τοῦρκων ἱστοριογράφων, ἐκ τῶν ὁποίων πιθανώτατα προέρχεται, ὡς ὀρθῶς συνεπέρανεν ὁ Βακαλόπουλος, ἢ ἑλληνικὴ λαϊκὴ παράδοσις.

ΣΤΙΑΦΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ